

Vývojová psychologie

Doporučená literatura:

Čáp, J., Mareš, J.: Psychologie pro učitele. Praha, Portál 2001.

Langmeier, J.: Vývojová psychologie pro dětské lékaře. Praha, Avicenum 1991.

Langmeier, J., Langmeier, M., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie. Praha, H&H 1998.

Cíle vývojové psychologie:

- Porozumět průběhu vývoje
- Odvodit jeho podstatné znaky
- Vysvětlit, které faktory vývoj podmiňují
- Vysvětlit, jaké jsou hlavní znaky jednotlivých etap vývoje

Teorie determinace duševního vývoje

- **VNĚJŠÍ FAKTORY** (*fyzikální a sociální prostředí*)
- **VNITŘNÍ FAKTORY** (*vrozené dispozice*)
- **INTERAKCE VNĚJŠÍCH A VNITŘNÍCH FAKTORŮ**

ZÁKONITOSTI PSYCHICKÉHO VÝVOJE

VÝVOJ = progresivní, relativně ireverzibilní změny organismu v čase

- **Střídání období**
 - Období **výbojů** (rychlý vývoj, osvojování nových schopností, změny v poznání světa)
 - Období **konsolidace** (osvojené schopnosti se upevňují a stávají se trvalými)
 - Období **regrese** (pomáhá dítěti nabýt síly k novým pokrokům, novou jistotu)
- **Diferenciace** – směřování od projevů difúzních k diferencovanějším, specifickým
- **Integrace** (postupná) psychických obsahů a funkcí v jednotě organismu a prostředí
- **Fixace** psychických funkcí

PERIODIZACE DUŠEVNÍHO VÝVOJE

Periodizace různé - podle teoretických východisek
- podle sledovaných stránek vývoje

	PRENATÁLNÍ OBDOBÍ	
0 – 1 měsíc	NOVOROZENECKÉ OBDOBÍ	
do 1 roku	KOJENECKÉ OBDOBÍ	
1 – 3 roky	BATOLECÍ OBDOBÍ	
3 – 6 let	PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ	
6 – 11/12 let	MLADŠÍ ŠKOLNÍ VĚK	do začátku dospívání
11/12 – 15 let	STARŠÍ ŠKOLNÍ VĚK neboli PUBESCENCE	PREPUBERTA PUBERTA
15 – 20/22 let	ADOLESCENCE	
20 – 30 let	DOSPĚLOST	Mladá
30 - 45 let		Střední
45 - 60/65 let		Pozdní
nad 60/65 let	STÁŘÍ	

PRENATÁLNÍ OBDOBÍ

- ❖ PSYCHICKÝ VÝVOJ JIŽ PROBÍHÁ
- ❖ POHYBOVÉ AKTIVITY PLODU
- ❖ KOMUNIKACE S MATKOU
- ❖ FORMOVÁNÍ VZTAHU MATKY S DÍTĚTEM

MOŽNOST PŮSOBENÍ RIZIKOVÝCH FAKTORŮ

- životospráva matky, kouření, alkohol
- stres
- nemoci, úrazy, léky
- záření

POROD – zátěžová situace – snahy o úpravu podmínek
- možnost drobného poškození mozku

NOVOROZENEK

Dobře vybaven pro komunikaci:

- **Sluch** – frekvence lidské řeči

- **Zrak** – optimální vzdálenost 20 – 30 cm, dokáže sledovat

- **Kožní dotyk** – emočně důležitý

Orientační reflex → učení

KOJENEC

a) Utváření citového vztahu s matkou – pocit jistoty, bezpečí

psychická deprivace – kritické období 6 – 15 měsíců

psychická subdeprivace – narušený vývoj vlivem zhoršených (zvl. emočních) podmínek v rodině

b) Příprava pro další vývoj řeči

- sleduje řeč lidí kolem
- od 4 – 6 měsíců broukání, pak žvatlání
- v 8. – 10. měsíci chápe význam některých slov
- kolem 12. měsíce vyslovuje slova

c) Vývoj

- pohybů
- vnímání
- elementárního poznávání a myšlení (*fáze senzomotorické inteligence*)
- řeči
- učení
- komunikace
- záměrného jednání → vývoj JÁ

d) Vytváření vztahů k prostředí

BATOLE

CHARAKTERISTIKY OBDOBÍ:

- výrazné osamostatňování (lépe chodí, běhá, dosáhne i na vzdálenější věci)
- rozvoj řeči (časté dotazování: Co to je? A proč?)
- udržování čistoty, oblékání – samostatnější
- období prvního vzdoru

HRUBÁ MOTORIKA

- 1.rok – chodí samostatně, umí se zastavit a zase pokračovat, chůze nejistá, často padá
- před 2.rokem již dobře chodí i utíká, téměř nepadá, chodí do i ze schodů, přidržuje se
- kolem 3 let dokáže chvíli stát na jedné noze, do i ze schodů střídá nohy

JEMNÁ MOTORIKA

- 1 rok – staví 2 kostky na sebe, 2 roky – postaví z více kostek věž, vlak
- tužkou v 1 roce tluče do papíru, v 15 měsících čmárá, kolem 2 let napodobí vertikální nebo kruhovou čmáranici, ve 3 letech nakreslí podle předlohy uzavřený kruh

ŘEČ

- 12 měs. – aktivně několik slůvek, rozumí mnohem více
- 18 měs. – 20 – 30 slov
- 21 měs. - 30 – 50 slov
- 2 roky - 200 – 300 slov, před 2.rokem dvouslovné věty, brzy i delší
- 3 roky - asi 700 slov
- Kolem 2.roku začíná užívat osobních zájmen, ve 2,5 r. mluví o sobě v 1.osobě, užívá množného čísla, minulého času
- Kolem 2.roku jmenuje předměty na obrázku, kolem 3.roku i kdo a co dělá
- Do tří let by dítě mělo znát celé své jméno a pohlaví, nějakou říkanku

KOGNITIVNÍ VÝVOJ

Asi v 18 – 24 měsících:

- končí vývoj *senzomotorické inteligence*,
- začíná etapa *symbolického a předpojmového myšlení*

Dítě po 1.roce začíná aktivně experimentovat, zajímá se o všechno nové, dává najevo dosud nebývalou zvědavost.

V poslední etapě *senzomotorické inteligence* (kolem 18 měs.)

- již objevuje nové poznatky aktivním zkoušením známých prostředků v nových situacích,
- ale také vynalézá nové prostředky na základě vnitřních „mentálních kombinací“ (přitáhne hračku pomocí tyčky)

Tento náhlý vhled do situace předpokládá vnitřní obraz – představu, která je odlišná od toho, co dítě právě vnímá.

Kolem 2.roku začíná dítě užívat symbolů – nějaká věc je užita jako znak jiné věci, slova se stávají soustavou znaků pro věci a děje.

Ve fázi *symbolického myšlení* (2 – 4 r.) užívá dítě slov zatím spíše jen jako „*předpojmu*“ – jsou pomíjivé, nejisté, nerozlišuje konkrétní prvky od obecnosti třídy.

Má vytvořen pojem trvalého předmětu, ale jen v poli blízké činnosti, ne ve větší vzdálenosti nebo ve větším časovém intervalu.

Tvoří úsudky, ale zatím jen primitivní, prelogické, založené na analogiích, zatížené fantazií.

Myšlení je antropomorfní, artificialistické (kdo to dělá a proč to dělá), či magické.

SOCIÁLNÍ VÝVOJ

Silně závislé na matce či jiných dospělých, i krátké odloučení vyvolává prudké separační reakce. Nucené delší separace od rodiny mohou závažně ovlivnit celý osobnostní vývoj.

Rychle narůstá samostatnost, kolem 18 měs. samo pije z hrnku a částečně samo jí. Na konci batolecího období by dítě mělo jíst dobře samo.

Při oblékání roční dítě jen napomáhá, ale ve 3 letech si již nazuje botičky, rozepne a zapne knoflíky, snadnější části oděvu si dovede obléci již kolem 2. roku věku.

Před 2. rokem začíná dítě samo hlásit, když cítí potřebu vyprazdňování, kolem 3 let by mělo být udržování tělesné čistoty celkem spolehlivé.

Rozvíjí se hra v pravém slova smyslu:

- hry konstrukční,
- funkční (procvičování skákání, běhání, kolem 3 let jízda na trojkolce),
- hry symbolické (s klacíky, hadříky)
- hry úkolové.

Děti si hrají spíše paralelně, vedle sebe.

Později se objevuje hra kooperací, hrají si společně, rozdělují si role a úkoly.

PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ (3 – 6 let, nástup do školy)

Typický věk hry – je organizovanější než pouhé experimentace s předměty a tělem.

Rychlý rozvoj řeči – na konci tohoto období dítě mluví artikulačně správně, spontánně používá i dlouhá souvětí, zná říkanky, písničky, pohádky. Rozvoj řeči umožňuje růst poznatků o sobě a o světě. Rozšiřuje si slovní zásobu a znalost gramatiky. Reguluje řeč své chování, kolem 3 let si instrukce hlasitě opakuje, od 4 – 5 let se řídí podle vnitřní řeči bez hlasitého vyjadřování svých záměrů.

Začíná se připravovat na školu – zvětšuje se samostatnost, ale stále potřebuje individuální vedení. Děti si zvykají na kolektivní vedení (v mateřské škole) a na cizí autoritu.

Dítě je pohyblivé.

Pozornost se stává trvalejší a aktivnější.

Učí se dovednostem potřebným pro nástup do školy a rozšiřuje si vědomosti.

MOTORIKA

3 roky – při chůzi po schodech střídá nohy, jezdí na tříkolce, staví most ze tří kostek, navléká korálky na šňůrku.

4 roky – umí jít po úzké kladince nízko nad zemí, seskočí z lavičky, dokáže delší dobu stát na jedné noze

5 let – jezdí na koloběžce, na kole, z kostek postaví bránu, skládá jednodušší puzzle

KRESBA

3 roky – napodobí kresbu kruhu podle předlohy

4 roky – napodobí kresbu křížku podle předlohy, kreslí pána – ještě hlavonožce

5 let – napodobí čtverec podle předlohy, kresba lidské postavy už má více částí, provedení bývá nedokonalé

6 let – dobře pročleněná kresba postavy, kreslí i jiné běžné věci (domy, stromy, květiny, auta), píše některá tiskací písmena a číslice

ŘEČ

3 roky – na obrázcích jmenuje osoby, věci i jednoduché činnosti, rychle roste slovní zásoba, věty jsou delší, výslovnost ještě hodně patlavá, umí krátké říkanky

4 roky – správně označí základní barvy, časté otázky A proč ?

5 let – již bez agramatismů, jen občasné zvláštnosti (neologizmy a nepřesnosti)

6 let – podá vysvětlení rozdílů mezi jednoduchými pojmy (pes – pták, bačkora – bota ...)

SOCIÁLNÍ VÝVOJ, HRA

3leté dítě začíná spolupracovat při hře (asociativní hra). Častěji hry úkolové, sociální – na maminku, na listonoše.

5leté postřehne jednoduchý situační humor na obrázku i v realitě.

SEBEOBSLUHA

3leté – obléká se jen s malou pomocí, umývá si ruce, udržuje celkem spolehlivě čistotu.

4leté – čistí si zuby kartáčkem (šmidlá si v ústech kartáčkem, vyplivne vodu)

5leté - chodí na záchod a obslouží se samo (při očištění někdy s pomocí)

6leté - zaváže tkaničky u boty na smyčku

POČETNÍ PŘEDSTAVY

4leté – rozlišuje kratší – delší, lehký – těžký, ví, co je 1 a 2, další počítání mu ještě dělá potíže. Mnohdy jmenuje nějaké číslo zcela nahodile. Nemá dosud pojem počtu.

5leté – počítá do 3 až 5 prvků, dále se často ještě plete. Již má určitý pojem číselné řady. Má základní časové pojmy (ráno, večer, včera, zítra, přibližně).

6leté – počítá do 10 po řadě, při sčítání a odčítání je zatím nejisté.

KOGNITIVNÍ VÝVOJ

Kolem 4 let se dítě dostává z úrovně *předpojmové (symbolické)* na vyšší *úroveň názorového (intuitivního) myšlení*. Uvažuje již v celostních pojmech utvořených na základě vystižení podstatných vlastností. Usuzování je vázáno na vnímání či představování. Je vázáno na názor, ale pokročilo v úsudcích – již nejde jen podle analogií.

Dítě ještě nechápe zachování množství, soustřeďuje svou pozornost vždy jen k jedné názorové dimenzi (výška nebo šířka). Teprve v 6-7 letech je schopno usuzovat v obou dimenzích zároveň.

Myšlení ještě nepostupuje podle logických operací, je předoperační.

EMOČNÍ A SOCIÁLNÍ VÝVOJ

Dítě je již výrazně samostatnější, na čas se již obejde bez matky – když si je jisto, že nebude opuštěno natrvalo.

Je přístupnější rozumovému vysvětlení, pokud je podáno jemu srozumitelnou řečí a hodně názorně.

Je schopné začlenit se do skupinové hry s dětmi podobného věku.

ZRALOST PRO ŠKOLU

Takový stupeň vývoje tělesných a duševních vlastností dítěte, který je nutným předpokladem úspěšného zvládnutí požadavků, které na dítě klade škola. Předpokladem je

- připravenost k přijetí úkolu
- rozlišení hry a práce
- vytrvalý způsob práce
- nezávislost na ustavičné péči rodiny

• Zralost fyzická

Proběhla *první tvarová proměna* – posun proporcí, protažení končetin (Filipinská míra), ztráta zaoblenosti, delší krk, osifikace končetin, začátek výměny dentice – proces trvá asi rok, u děvčat probíhá dříve.

Měří 110 – 120 cm, váží 17 – 25 kg

• Zralost poznávacích funkcí (kognitivní)

- *Diferencované vnímání* - přechod od celostního k analytickému pojetí, vnímání je ale dosud nepřesné, je doplňováno fantastickou syntézou. Postupně se zvyšuje objektivita vnímání, převaha respektování formy před barvou.
- Dovede *chápat vztahy* mezi věcmi jak prostorové, tak podřazenost a nadřazenost, dokáže vystihnout některé podstatné rysy, jimiž se věci od sebe odlišují, nalézá i jejich podobnosti.
- *Analytické myšlení*, tj. schopnosti postihnout podstatných znaků a vztahů mezi jevy
- Převládající fantazie a subjektivnost v myšlení ustupují do pozadí, začíná převládat smysl pro realitu. Rozumový přístup ke skutečnosti, relativní *oslabení významu fantazie*
- *Logické zapamatování*
- *Zájem o nové poznatky*. Charakteristická je zvědavost, zájem o vše kolem.
- Ovládnutí odposlouchané hovorové *řeči* a schopnost chápání a užívání jiných symbolů jako předpoklad pro zvládnutí trivia. Vyjadřuje se v celých větách, celkem samostatně, plynule vypráví svoji zkušenost, zážitek.
- Mělo by mít navozenu *správnou výslovnost*.
- Základní početní představy
- Prostorová a pravolevá orientace
- Rozvinutí jemné *motoriky* ruky a vizuomotorická koordinace Ruka by měla být dostatečně obratná, aby pracovala v souladu se zrakem. Dítě by mělo umět správně držet tužku i křídou.
- *Kresba* je v tomto období projevem vyspělosti – ukazuje, do jaké míry se dovede objektivně dívat na svět.
- Dobře se orientuje ve svém okolí. Zná přírodu, názvy zvířat, květin, stromů. Zná názvy a účel některých běžných materiálů a nástrojů.
- Rozlišuje barvy, vůně, chutě, zvuky.

• Zralost v oblasti duševní práce

- schopnost záměrné koncentrace pozornosti - soustředit se na úkol – i nepříliš zajímavý
- odolnost vůči rušivým vlivům vnějším i vnitřním
- odolnost vůči únavě
- předpoklady pro vytváření pracovních návyků

- **Zralost osobnosti**

emoční

- dosažení relativně lepší emocionální stability, méně impulzivních reakcí (sebeovládání)
- využití citové kapacity při motivování školního zaměstnání
- bez pocitů úzkosti a křivdy snést odloučení od rodičů a domova, od svých věcí, dosavadních návyků ...

volní

- Zájem o zaměstnání s cílem (těžiště je ve výsledku, kterého lze dosáhnout jen usilovnou činností)

sociální

- Dítě je vyrovnáno s poznáním, že není středem světa, naopak poznává, že svět klade požadavky – ne vždy příjemné.
- dítě má potřebu *stýkat se s ostatními dětmi* a podřizovat se zájmům a konvencím dětských skupin
- schopnost *převzít sociální roli školáka* v sociální situaci školního vyučování - z idylické role časného dětství, kdy bylo dítě hýčkáno a obdivováno, se nyní dostává do pozice, kdy je srovnáváno s vrstevníky, hodnoceno, kritizováno, musí se vyrovnat i s nezdary.
- Rodiče by měli zdůrazňovat, že školák má nejen povinnosti, ale i práva, výhody – nemusí po obědě spát, může být bez dozoru, počínat si samostatně, naučí se důležité věci – číst a psát.
- Přijímat vedení „cizích“ osob, podřizovat se příkazům, navazovat přiměřený kontakt – netykat, mít přirozený respekt, ale nebát se

MLADŠÍ ŠKOLNÍ VĚK

Od vstupu do školy do začátku tělesního a psychického dospívání, tj. asi do 11-12 let. Zpravidla se kryje s prvními pěti lety školní docházky.

Obecná charakteristika:

Tělesně je dítě po tvarové přeměně, má dlouhé končetiny, není dokončena osifikace. Děti spíš přeceňují své síly, je třeba hlídat zátěž.

Dochází k **psychické přestavbě** v souvislosti s nástupem do školy:

- *zvídavost* jako podmínka učení
- *rozvoj poznávacích procesů*, myšlení je ale stále názorné – zásada názornosti. Dítě opouští dřívější myšlení magické, antropomorfní. Má stále rádo pohádky, ale zajímá se již i o encyklopedie, krátké povídky, zeměpisné, technické, historické knihy a časopisy. Poučení získává i z televize, internetu, různých výletů
- život dítěte je rozdělen mezi školní *práci* (škola, psaní úkolů, LŠU apod.) a *hru* (hrové a zájmové činnosti) – učení se postupně stává hlavní činností. Pro celkový vývoj dítěte je důležitý dobrý prospěch ve škole (značí příznivý psychický vývoj - rozumový, citový, sociální, přispívá k posílení dalšího vývoje). Špatný prospěch může mít řadu příčin v celkové inteligenci dítěte, v jeho motivaci, v domácích podmínkách, zdravotním stavu...
- přetrvává *živá fantazie* – důležité pro motivaci
- pro dítě je důležité *postavení v dětských skupinách*.
- Zpočátku je dítě závislé na tom, co mu sdělí autority (učitelé, rodiče), později je vůči autoritám kritičtější a ověřuje si poznatky vlastním prozkoumáváním a srovnáváním informací...
- Zájem dítěte v tomto věku je ovšem stále vázán na jevy konkrétní, abstraktní pojmy (pravda, krása ...) jsou mu přístupny jen zase v konkrétních příkladech.

- Kolem 6-7 let se dítě začíná učit číst, psát a počítat. Během 2.třídy postupně zvládá techniku čtení může si číst i pro potěšení.
- Zlepšuje se jemná a hrubá *motorika*, pohyby jsou koordinovanější.
- *Vnímání* je přesnější, *představy* jsou často detailní (eidetická vloha), rozvíjí se *slovní zásoba*, *paměť* je stabilnější.
- *Emoce* jsou stabilnější a vyváženější než v předškolním věku i v pubescenci, dítě projevy emocí již lépe ovládá, je zdrženlivější v projevech. Charakteristická pro mladší školní věk je dlouhotrvající radostná nálada.

Psychologické novotvary:

- záměrnost (cíl činnosti, překonávání překážek)
- plánování a provádění úkonů „pro sebe“
- schopnost reflexe, analýzy svých soudů a úkonů

Dívky v psychickém i fyzickém vývoji předbíhají chlapce.

Kognitivní vývoj

Mozek zhruba od 6 do 11 let již dosahuje svou hmotností dolní hranici hmotnosti u dospělého. Mozkové hemisféry jsou výrazně gyrifikovány, nervový systém je již celkem dobře vyzrálý, neurony jsou schopny synchronní aktivity – svědčí o tom mj. pravidelná přítomnost tzv. alfa-rytmu v EEG záznamu. Tomu odpovídá vyšší úroveň kognitivního vývoje a u většiny dětí i značně vyšší autonomie.

Dítě chápe vztahy mezi různými ději, ovšem jen pokud si je může názorně představit na základě své vlastní činnosti.

Počátkem školního věku (kolem 7 let podle *Piageta*) je dítě schopno skutečných logických operací, pravých úsudků odpovídajících zákonům logiky bez dřívější závislosti na viděné podobě. Stále se ovšem i toto logické usuzování týká jen konkrétních věcí a jevů, které si lze názorně představit. Teprve na počátku dospívání (kolem 11 let) je dítě schopno vyvozovat soudy zcela formálně, i když si nemůže obsah konkrétně představit.

Tedy v mladším školním věku jde ve vývoji myšlení o *stádium konkrétních operací*: dítě je schopno různých transformací v mysli současně – může chápat identitu, zvratnost, vzájemné spojení různých myšlenkových procesů do jedné sekvence (současné posouzení výšky a šířky skleničky). Jde tedy o kvalitativně nový způsob usuzování.

Lépe již chápe příčinné vztahy a nevykládá je čistě na základě svého antropomorfního postoje jako dítě předškolní (tomu stačí vysvětlení, že žárovka svítí, protože jsem otočil vypínačem). Školák se již nespokojuje s jednoduchými soudy (když je zima, tak sněží), ale žádá si podrobnější vysvětlení.

Řeč - roste slovní zásoba, roste délka a složitost vět, souvětí, celá větná stavba i užití gramatických pravidel postupuje na vyšší úroveň.

Paměť je stabilnější, má již určitou strukturu, do které může informace přidávat. Začíná využívat i různých záměrných paměťových strategií. Kolem 6-7 let používá opakování – materiál pro zapamatování si dítě pro sebe opakuje stále dokola. Postupně přidává další strategie – logické organizace materiálu, mnemotechnické pomůcky.

Učení ve školním věku již není tak nahodilé, více se opírá o řeč, je plánovitější, dítě se učí, jak se učit.

Sociální vývoj

Vstupem do školy se dítěti rozšiřuje sociální pole, významnými osobami už nejsou jen rodiče, ale také učitelé a spolužáci. Děti v mladším školním věku uznávají (většinou) autoritu rodičů, učitelů.

Rozvíjejí se širší sociální vztahy, přátelství s vrstevníky je ale založeno většinou na společných životních podmínkách (např. když kamarád přejde na jinou školu, vztah skončí). Od 9-10 let se dítě začíná zajímat o to, jak je hodnotí vrstevníci, záleží mu na tom.

Dítě začíná lépe kontrolovat své chování, učí se jednat podle určitých jednoduchých a konkrétních pravidel i v nepřítomnosti dospělé autority (nutná je ale ještě kontrola), osvojuje si morální normy.

Ke *hře* jako základní činnosti předškoláka u školního dítěte přistupuje *práce* (školní práce včetně úkolů a pomoc doma) – dítě nabývá stále větší schopnosti vykonávat i delší dobu činnosti, které nemusí být samy o sobě příjemné a nevyplývají z okamžitých vnitřních potřeb dítěte.

STARŠÍ ŠKOLNÍ VĚK

Pubescence - od 11-12 do 15 let. V jednotlivých oblastech může být jedinec různě vyspělý.

Biologicky je začátek období vymezen prvními známkami pohlavního zrání, u chlapců nastupuje asi o rok později.

Dvě fáze:

1. **prepuberta** – dívky 11-13 – mírné zrychlení tělesného růstu, objevují se první sekundární pohlavní znaky, období končí první menstruací
- chlapci asi o rok později, ukončení je méně výrazné
2. **puberta** – do dosažení reprodukční schopnosti

Dochází ke změně funkce žláz s vnitřní sekrecí, roste energie. Tyto změny s sebou nesou zvýšenou vnímavost k patogenním vlivům.

Dochází k růstovému skoku → ztráta koordinace, harmonie pohybů → snížení sebejistoty.

Zrání mozku → změny v EEG → emoční labilita, těkavá pozornost.

Psychické změny:

- *nové pudové tendence*
- *emoční labilita*
- *nejistota* plynoucí z neurohumorální přestavby organismu, z postavení mezi světem dětí a dospělých, z rozporu mezi rozumovým vývojem a nedostatkem zkušeností
- nástup *formálně abstraktního myšlení*
- *pocit dospělosti* – touha být dospělý a být za dospělého pokládán, být samostatný, kritičnost

Kognitivní vývoj dochází do fáze *formálně logického myšlení*.

- dokáže přemýšlet i o věcech, které si nelze názorně představit, je schopen chápat i velmi abstraktní pojmy (spravedlnost, pravda ...)
- při řešení problému uvažuje o různých alternativách, vytváří hypotézy, ověřuje si je v myšlenkách nebo ve skutečnosti

- vyplývá z toho větší *kritičnost* k autoritám a jejich tvrzením, nepřijímá tak lehce názory dospělých, filtruje je přes své zkušenosti a podrobuje úvahám
- dochází k vyššímu *pochopení morálky* – co je a co není mravné teď posuzuje podle obecných abstraktních principů vytvořených v mysli, vytváří si vlastní žebříček hodnot
- dosažení etapy formálních operací poznáme ze schopnosti aplikovat logické operace nezávisle na obsahu soudů
- pokračuje *vývoj vnímání*, hlavně zrakového, dosahuje maximum rozvoje, souvisí mnohem více s abstraktním myšlením
- *představy* jsou oproti mladšímu školnímu věku méně živé, spíše obecnější, „vybledlejší“, eidetická schopnost klesá
- *řeč* – stále roste slovní zásoba, složitost větné stavby i celkové výrazové schopnosti
- *učení* – je schopen se účinněji učit na základě poznání logických souvislostí, méně roste schopnost osvojování materiálu, který nedává smysl, memorování

Ze sociálního hlediska jde o období mezi dětstvím a adolescencí, dochází ke změnám v sociálních vztazích.

- **Vztahy k dospělým** – vzniká nový typ vzájemných vztahů, dospívající omezuje práva dospělých a svoje rozšiřuje. Vyžaduje úctu ke své osobnosti, lidské hodnotě, důvěru, rozšíření samostatnosti – snaží se přejít na paritní vztahy. Pokud se to nedaří, sahá k různým formám protestu a vzdoru.

Rozdíly mezi chlapci a dívkami jsou v tomto období výrazné, dospívání nastupuje u dívek dříve, jsou tedy vyspělejší než chlapci stejného věku. Dochází k větší diferenciaci schopností a zájmů. Rozdíly je třeba respektovat při práci s dětmi, v přístupu k nim, ve volbě motivace. Není vhodné dávat dívky za vzor chlapcům (např. jako ukázněnější), je dobré si uvědomit, že dívky jsou díky větší sociální vyspělosti většinou obratnější v jednání s dospělými, diplomatičtější, což je může v hodnocení dospělými zvýhodňovat.

- **Vztahy s vrstevníky** mají specifickou funkci, v praxi těchto vztahů je osvojována morálka dospělých, rozvíjí se sociálně morální dospělost dítěte. Přitom ústřední obsah této morálky – normy rovnosti, věrnosti a kolegiality – je antagonistický k normám „morálky poslušnosti“ ve vztazích dítě – dospělý.

Ve skupině vrstevníků má dospívající tendenci podřizovat se normám kolektivu, udržet se ve skupině a získat zde přijatelnou pozici. Vzájemné vztahy ve skupině jsou pro dítě „zrcadlem“ pro vytváření adekvátního sebehodnocení.

ADOLESCENCE

Mladiství, dorost ve věku 15 – 20/22 let.

Biologicky od dosažení pohlavní dospělosti po dovršení optimální reprodukční zralosti a dokončení tělesného růstu.

Sociálně – rysy dítěte i dospělého.

Z pubescence pokračuje plnění důležitých sociálních vývojových úkolů:

1. emancipace od příliš úzké závislosti na rodině

2. navazování vztahů k vrstevníkům stejného i opačného pohlaví
 - snaha být přijat sociální skupinou, vzrůstá počet skupin, ke kterým patří
 - přátelství jsou již stabilnější, hlubší než v pubescenci (v pubescenci na základě společných zájmů, nyní jádrem důvěrnost, emocionální blízkost)
3. hledání vlastního postavení, své role ve společnosti i hledání smyslu vlastní existence

Psychologicky – postupná cesta k dospělosti:

- aktivizována hodnotově orientační činnost
- další rozvoj sebeuvědomění
- snaha o autonomii v chování, nejdříve je možná v zájmové činnosti

Sekulární akcelerační – za posledních 100 let se ve všech vyspělých zemích Evropy a Ameriky urychlil nástup dospívání (celkově se období dospívání prodloužilo), urychlil se i celkový růst, větší je dosahovaná výška. Zvětšily se rozdíly v době dosahování tělesné, rozumové a emočně-sociální dospělosti → člověk je velmi brzy vyspělý tělesně, ale jeho sociální a ekonomická zralost je ve složitě organizované společnosti v té době ještě značně omezená. Nebezpečí – mládež dospívá pohlavně dříve, než je psychicky dostatečně připravena ke kontrole pudových tendencí.

Shrnutí postupu kognitivního vývoje (podle Piageta)

PIAGET, J. (1970). Psychologie inteligence. Praha: SPN.

Piaget výstižně zformuloval posloupnost etap kognitivního vývoje dítěte. První etapu od narození asi do dvou let věku nazývá Piaget *senzomotorické stadium* – myšlení je zde omezeno na bezprostřední senzory a motorické chování. Je to období aktivního experimentování, myšlení typu pokus a omyl. Díky tomu je dítě postupně schopno zvnitřňovat své chování – senzomotorická schémata se stávají dostatečně pohyblivá, mohou se vzájemně kombinovat a skutečné pokusy a omyly už nejsou nutné. Na konci tohoto období se začínají v náznacích objevovat jednoduché představy, dítě pak může napodobovat s časovým odstupem, když již předlohu nevnímá. V téže době dospívá také k neelementárnější symbolické hře.

Druhá etapa vývoje, která je vlastně prvním obdobím vývoje myšlení, trvá asi od 2 do 7 až 8 let věku a nazývá se *etapa předoperačního myšlení*. Piaget ji ještě člení na dvě části. První je období vývoje symbolického a předpojmového myšlení, které trvá od nástupu symbolické funkce umožňující učení řeči asi do 4 let. Jak říká Piaget, „používání soustavy slovních znaků je závislé na obecnější „symbolické funkci“, která umožňuje představovat si skutečnost prostřednictvím označujících elementů odlišných od označovaných věcí“. Druhým obdobím v etapě předoperačního myšlení (trvá asi od 4 do 7 až 8 let věku) je utváření názorného myšlení (stále ještě prelogického), jehož postupné rozčlňování vede k začátkům operace. Velmi ilustrativní je v této souvislosti Piagetem popisovaný pokus, který uskutečnil spolu se Szemiňskou: dvě skleničky stejného tvaru a stejných rozměrů naplnilo dítě stejným počtem korálků. Pak jsou korálky z jedné z těchto sklenic před dítětem přesypány do sklenice odlišného tvaru. Jak uvádí Piaget děti od 4 do 5 let se domnívají, že se množství korálků změnilo. Dítě vnímá vztahy vcelku přesně, ale jeho vnímání je východiskem pro nepřesnou úvahu. Piaget říká, že „názorné myšlení je právě tento prelogický schematismus, který ještě zblízka napodobuje vjemová data“.

Třetí hlavní etapou kognitivního vývoje je *stadium konkrétních operací* – dítě se postupně stává schopným přemýšlet o tom, jak se věci jeví v různých dobách, ale i o tom, jak se mění. Tato etapa začíná v 7 až 8 letech a trvá do 11 až 12 let, organizují se během ní „konkrétní operace“, to je „operační grupování myšlení týkajícího se předmětů, s nimiž se dá manipulovat nebo které si lze názorně představit“. Jak dále autor dovozuje, myšlení se již neupoutává na zvláštní stavy předmětu, ale důsledně sleduje postupné transformace samotné ve všech oklikách a návratech. Konkrétní operace jsou vždycky vázány na činnost, logicky ji strukturují zároveň se slovy, která činnost doprovázejí, ale neumožňují vytvářet logickou úvahu nezávisle na činnosti.

Čtvrtou a poslední etapou kognitivního vývoje je *stadium formálních operací*. Vytváření formálních operací začíná většinou kolem 11 až 12 let věku, kdy se subjekt stává schopným usuzovat hypoteticko – deduktivně, rozvíjí se během adolescence. Jak uvádí Piaget, dítě uvažuje, jen když právě jedná, nevytváří si teorie. Adolescent naproti tomu uvažuje nezávisle na přítomnosti a vytváří si teorie o všem možném, spoléhá na důslednost samotného usuzování, nikoli na soulad závěrů se zkušeností. Stadia formálních operací někteří lidé dosáhnou až později v adolescenci, někteří lidé k tomuto stadiu nedospějí vůbec.

Gormly a Brodzinsky uzavírají, že pro porozumění jakémukoli kognitivnímu stadiu musíme mít na paměti vývoj dítěte v předcházejících stadiích. Převládající forma myšlení vyššího stadia nikdy zcela nenahradí dřívější formy myšlení. Lidé fungují na formálně operační úrovni pouze několik hodin denně, většinu času myslí pomocí „pokusů a omylů“.

MLADÁ DOSPĚLOST

20 – 30 let

Dokončování vývojových úkolů z adolescence (dokončení studia, nástup do zaměstnání).

Hledání životního partnera.

Zakládání rodiny a péče o děti – uspokojení potřeby intimního emočního soužití a potřeby mít děti a v nich vidět pokračování svého života.

STŘEDNÍ DOSPĚLOST

30 - 45 let

Věk do ukončení reprodukčního údobí u ženy (u muže dochází k obdobným změnám méně nápadně a spíše později).

- Období vrcholu životních sil (kolísá podle charakteru práce, u duševních pracovníků bývá vrchol později, u sportovců apod. dříve)
- Maximální produktivita v práci
- Rození a výchova dětí
- Dosažení osobní zralosti

POZDNÍ DOSPĚLOST

45 - 60/65 let

Období bilancování, někdy krize středního věku

- přezkoumávání a hodnocení svých životních cílů
- začíná si uvědomovat omezenost času
- první známky poklesu výkonnosti, zdravotní potíže x u některých tvůrčích pracovníků teprve teď přichází vrchol činnosti, zúročení zkušeností
- vyrovnávání se s tím, že děti odcházejí z domova
- nová role prarodičů
- ke konci období odchod do důchodu – příprava

Lidé se liší v subjektivním prožívání změn, které toto období přináší.

STÁŘÍ

Období bývá ještě rozčleňováno např. RANÉ STÁŘÍ (65 – 75), POZDĚJŠÍ (po 75.roce)

V průběhu stárnutí jsou v úbytku sil a výkonnosti velké intra i interindividuální rozdíly.

Hlavní psychické změny ve stáří:

- zhoršuje se smyslové vnímání a reakce jsou pomalejší
- zhoršuje se paměť především pro nové události, staré zážitky jsou dobře uchovány
- inteligence měřená běžnými testy klesá, je to ale i důsledek pomalejšího tempa v časově limitovaných úkolech. Různé intelektuální schopnosti se mění různě.
- Afektivní prožívání se mění, mnozí staří lidé jsou již lhostejnější, méně emočně zaujatí děním kolem sebe a mnohem více soustředění na sebe a své potíže
- Zvýrazňují se některé osobnostní vlastnosti – člověk už nemá tolik sil, aby některé projevy mírnil.
- Osobnost starého člověka obráží jeho způsob boje s obtížemi stáří, někteří se s problémy vyrovnávají konstruktivně, jiní se stávají zbytečně závislými, další vyjadřují nepřátelské pocity vůči druhým, celému světu i sobě samému.

Velkým problémem je pro člověka úmrtí životního partnera.

Důležitá je podpora aktivního stáří:

- udržovat stávající zájmy a hledat nové
- udržovat dobrou úroveň kognitivních funkcí (Univerzita třetího věku, kurzy, internet, kluby důchodců ...)
- předávat zkušenosti mladším

Problematika terminálního stádia – často tabu.

Nauka o stáří – *gerontologie*, nauka o chorobách ve stáří – *geriatrie*, nauka o duševních projevech starého člověka – *gerontopsychologie*.